

Una aproximació a la realitat de l'Institut de Reformes Socials

M. Antonia FERRER; Montserrat DUCH ; Mª Jesús MUIÑOS

Mitjançant Reial Decret de 23/IV/1903, fou creat l'Institut de Reformes Socials. El seu articulat en recull l'objectiu: afavorir l'acció social i governativa en benefici de la classe obrera. Es tracta d'un organisme sense poder decisor, encarregat sobretot de formular enquestes sobre la situació laboral espanyola, d'arbitrar els conflictes sorgits entre patronal i treball, i amb una organització vertical ramificada en Junes Provincials i Locals. Depèn, en principi, del Ministeri de la Governació, seguint així la línia característica del règim restauracionista que considerava les reivindicacions proletàries com una qüestió d'ordre públic; posteriorment serà emmarcat dins el Ministeri de Treball i finalitzarà les seves funcions amb el cop d'Estat de Primo de Rivera.

Si bé a través d'ell s'hi canalitza tota la legislació laboral del país entre 1903 i 1923, i en aquest sentit cal concedir-li un lloc significatiu dins les tendències reformistes del moment, preocupades per donar un contingut social de l'Estat, cal avançar que la praxi de l'Institut, a través de les seves Junes, no pogué aportar solucions perdurables a la conflictivitat del període. Aquestes Junes, integrades paritàriament per vocals obrers i vocals de la patronal, es mogueren contínuament en la desconfiança que, envers la seva tasca, demostraren tant els uns com els altres.

Aquesta desconfiança, per part de la patronal venia donada, en termes generals, per la seva incapacitat d'integrar, en el liberalisme que sustentava, el nou sector social fruit de la industrialització: el proletari. Per part seva, aquest, ja organitzat en corrents sindicals, no podia menys que percebre una institució procedent de les decisions governatives, com a entitat concebuda per a reprimir o evitar situacions conflictives més que no pas per a resoldre-les a favor dels treballadors. I és que la història de l'Institut de Reformes Socials és un exponent puntual d'allò que s'esdevingué amb el reformisme en general: sustentat per

intel·lectuals, mai no arrelà entre les classes mitges, entre aquelles classes que li podien haver donat en realitat un suport efectiu.

No és aquesta la primera vegada que un historiador s'ha d'enfrontar a l'efecte desconcertant que resulta de contrastar la realitat d'un fenomen amb la seva formulació teòrica. Dins el context de la Restauració, però, podríem dir que un efecte semblant constitueix fins i tot una vàlida hipòtesi de treball. No per casualitat els protagonistes més conscients d'allò que s'endevnia a la seva època, denunciaren amb insistència l'allunyament entre l'Espanya real i l'Espanya oficial. Hom pot viure d'esquenes a un país quan se n'obliden les problemàtiques sense intentar solucionar-les, o, també, com és ara el cas, quan s'endega un projecte inicialment vàlid -la creació d'un organisme sensibilitzat i atent a la qüestió social-, sense comptar amb d'altres mitjans que els oficials per fer-lo efectiu; sense comptar amb un cos tècnic propi que pugui seguir el seu esperit, mentre, pel contrari, s'abandonen les seves iniciatives a mans d'unes èlits amb escassa formació i nul·la assumpció de les idees més progressistes.

Així, al costat de les figures puntuals que inspiraren l'Institut, sota l'òrbita del krausisme -Posada, Buylla, Canalejas- i dels seus plantejaments qüestionadors dins el reformisme, trobarem una inoperància pràctica, fruit de les contradiccions entre la voluntat reformista i la realitat. Bona mostra d'això és la informació que el fons de Reformes Socials de l'Arxiu Municipal de Tarragona ens proporciona. S'hi conserven els lligalls que fan referència a la tasca social portada a terme per la Junta Local de Reformes Socials entre 1903 i 1923, tasca presidida per la inèrcia, la resistència passiva o la negligència conscient¹.

La de Tarragona n'era només una de les innumbrables Juntes Locals que depenien de l'Institut. Tanmateix, hem d'atendre algunes evidències: en primer lloc, l'existència d'una Junta Provincial que controlava les municipals, i que reiteradament expressa el seu malestar per la conducta obstruccionista de la major part de les Comissions sota el seu comandament². En segon lloc els estudis sociològics que sobre l'Espanya de la Restauració fa Linz³, tot mostrant-nos un ventall de petites capitals de província amb una estructura homologable, ventall en el qual hi entra de plé Tarragona. En tercer lloc, les pròpies estadístiques publicades per l'Institut de Reformes Socials, referents a tot l'Estat,

1. Arxiu Històric Municipal de Tarragona (AHMT). Fons de Reformes Socials (FRS). Un total d'onze lligalls que comprenen els anys 1900-1930 -des de la Comissió fins el corporativisme social-, i que proporcionen informació sobre aplicació de lleis laborals, formació de Juntes, enquestes, organització patronal i obrera, preus i salaris, etc.

2. AHMT. FRS. *Circular del Governador Civil sobre la Llei de Descans Dominical* (30-IX-1904): "Los preceptos de la Ley, viniendo a establecer una reforma de trascendencia en las costumbres sociales, habían de tropezar necesariamente con una resistencia pasiva, pero considerable, (...) sensible negligencia en la represión de las faltas".

3. LINZ, J.J. *El sistema de partidos en España*. Madrid, 1974.

on és fàcil comprovar les semblances a què al·ludim⁴. Per últim, la progressiva desnaturalització de l'esperit que animava l'Institut, el qual acabarà funcionant com una branca més de l'aparell burocràtic estatal deslligat del context. Tot això ens fa pensar que allò que s'esdevingué a Tarragona és il·lustratiu d'una situació generalitzada -bé que amb matisos derivats de la inserció local dins la política catalana-, més que no pas un cas aïllat. I ens ha semblat adient estudiar el funcionament de l'Institut de Refomes Socials a partir d'aquesta informació.

Hem dit que l'Institut de Reformes Socials és una iniciativa de la branca de pensament krausista, o, dit d'una altra manera, una plataforma d'acció social de la branca política reformista. Així ho foren també la Institució Lliure d'Ensenyança en l'àmbit de formació d'èlits, la Junta per Ampliació d'Estudis en l'àmbit científic, o el mateix partit reformista en la lluita estrictament electoral. Les dificultats per les quals travessa la Restauració a les acaballes del segle XIX, immersa en una crisi integral definitivament desemascarada amb la desfeta colonial del 1898, fan prendre consciència al país de la caducitat d'un sistema caciquil, de la ineficàcia governamental, com també posen en evidència la inconsistència doctrinal dels partits liberals sustentadors del règim.

Es aquest, tanmateix, un fenomen generalitzat a tota Europa. A partir de la crisi internacional del 1873, el liberalisme clàssic, aquell que propugnava el lliure comerç entre els països, com a via de pacificació i prosperitat; aquell que defensava una ètica basada en la iniciativa individual no interceptada per l'Estat; aquell que identificava riquesa amb progrés, i progrés amb democràcia... s'hi veu seriosament qüestionat.

L'absoluta llibertat legal -indiscutiblement garantida per als posseïdors de riquesa- havia desembocat en una crisi de sobreproducció que exasperà la conflictivitat obrera arreu del món quan, el descens dels preus agrícoles i la paral·lització del sector ferroviari -puntal econòmic del moment-, portà a un creixent atur i a una sobreexplotació obrera com a forma d'aminorar costos. El ferotge optimisme del progrés "natural" deixa pas a una incipient presa de consciència sobre les falles del capitalisme, i també a una reacció de reajustament en tots els fronts que, tanmateix, no cristal·litzà de forma definitiva fins a la dècada dels anys 30. Així, les darreres dècades del segle XIX són testimoni, a Europa, d'unes postures estatals defensives pel que fa a l'economia -aplicant tarifes proteccionistes-, i clarament intervencionistes en el camp social -mostrant la seva preocupació per aquelles classes proletàries que reivindicaven, si més no, el seu dret a ocupar un lloc en el parlamentarisme; les reaccions nacionalistes

4. INSTITUT DE REFORMES SOCIALS *Movimiento de los precios al por menor en España*. Madrid, 1923; i *Estadística de Asociaciones* Madrid, 1917. Vegi's també *Anuario Social de España* (1917-18).

substituïren l'antiga idea d'un mercat obert, en tant les Exposicions Internacionals contemplaran, en endavant, una secció sociològica fixa, interessada en trobar els canals adequats per harmonitzar capital i treball.

Es l'etapa de l'organicisme com a corrent de pensament: tots els sectors d'un país funcionen com els diferents òrgans d'un cos, i cal assolir l'harmonia social que garanteixi el funcionament correcte d'aquest cos⁵.

En aquest sentit, els krausistes estatals també propugnaran l'harmonia social, s'oposaran al liberalisme doctrinal, i postularan la formació moral i cívica de l'home a través de la pedagogia; és a dir, defensaran un model liberal amb contingut sociològic i integrador⁶.

A partir del 1880, l'ambient intel·lectual, arreu de l'Estat, es veu dominat pel "positivisme" en sentit ample, per la necessitat de traduir a la pràctica els grans blocs teòrics. El krausisme esdevé així institucionisme -i no només per derivació de la seva entitat més representativa-, és a dir, confia en la creació d'institucions com a plataformes d'acció efectiva, que acabin amb els mals de la política espanyola. Si a això hi afegim el naixement, en aquestes dates, de la Sociologia com a branca de l'Antropologia, una sociologia obsessionada per recollir informació sobre el terreny mitjançant enquestes com a mètode⁷, haurem dibuixat mínimament el context que enmarcà la formació de l'Institut de Reformes Socials: el context, però, teòric; el marc intel·lectual de figures com Giner, Castelar, Salmeron, Canalejas i d'altres influïts pels corrents de pensament del seu temps. Es tracta d'un nucli d'èlit que, tanmateix, no es podrà contrarrestar des de la cultura la inèrcia de la societat.

La dècada del 1880 marca, doncs, una inflexió en la concepció de la política, en un sentit sociològic. Pel que fa al proletariat, el conjunt del cos social es rendeix a l'evidència que aquesta classe nova no desapareixerà; ans al contrari, dia a dia adquireix força, i això fa que sigui indispensable integrarla jurídicament com a tal classe.

Així neix l'antecedent directe de l'Institut de Reformes Socials: la Comissió de Reformes Socials, que fou creada per Moret el desembre de 1883. Es tracta del primer plantejament de política social a l'Estat espanyol, defensada pels liberals davant l'immobilisme conservador en aquest sentit. Recull les conclusions del I Congrés Sociològic celebrat a València el mateix any, on s'hi reconegué la necessitat d'abordar la qüestió social des de la previsió i el mutualisme, més que no pas des de la repressió. L'esperit que presideix la Comissió és de respecte per les idees socialistes a nivell formal; el desig de posar a la pràctica

5. Sobre "l'ètica liberal" i el seu qüestionament vegi's FOREMAN-PECK, J. *Historia de la economía mundial*. Barcelona, 1986.

6. APORTA, F.J. *Adolfo Posada: Política y sociología en la crisis del liberalismo español*. Madrid, 1974.

7. LISON, C. "Una gran encuesta de 1901-1902 (Notas para la Historia de la Antropología Social en España". a *Antropología Social de España*. Madrid, (1971). pp.154 i ss.

el model sindicalista britànic, de reivindicació estrictament laboral i postures polítiques parlamentàries; i una convicció que els problemes socials desapareixerien amb una correcta formació de la classe obrera, tendent a proporcionar-li una qualificació traduïble en millora salarial i poder adquisitiu. Es tractava de presentar-s'hi com a pont entre la burgesia -a la qual convenia modernitzar-, i el proletariat -al qual convenia convèncer de l'eficàcia en adoptar una via legal d'acció⁸. La Comissió concretitzà tot allò explicat fins el moment: és una institució pensada com a plataforma pràctica dins l'àmbit social, que utilitza el qüestionari com a mitjà de copsar la realitat, per tal de confeigir, així, un marc de referència sobre el qual legislar.

El paternalisme evident d'aquest organisme era avinent amb el context social del qual partia. Un sindicalisme incipient encara al conjunt de l'Estat, només arrelat al camp andalús o a Barcelona, no oferia una contrarrèplica eficaç a la dispersió general, ni tampoc a la llarga tradició mutualista que havia caracteritzat l'associacionisme popular català. És sabut que el moviment obrer mantenia trets de col·laboració amb el republicanisme, la qual cosa el feia bon receptor d'iniciatives direccionistes; mentrestant, aquest republicanisme, escindit i afeblit, buscava la seva definició; ho feia mitjançant la reafirmació en programes descentralitzadors i amb matisos socials -federal- o bé a través d'una progressiva concòrdia amb la Monarquia, en una prefigura del posterior reformisme de Melquiades Alvarez -centralistes, possibilistes i unitaris-.

Pel que fa a Catalunya, l'ambient àlgid corresponent a la febre d'or afavoria la tolerància de les entitats patronals en l'assumpció d'un model pactista amb les forces proletàries, si bé els representants més recalitrants del conservadurisme polític optaren per formar Junes alternatives, de caire neocatòlic, per tal d'oposar-se així a la tasca de la Comissió de Reformes Socials⁹.

La crisi del 1886 exaspera la patronal, en una posició de tancament defensiu, en la mesura que el moviment obrer es decanta clarament per corrents anarquistes d'acció directa, o bé pels socialisme ugestista, amb contingut ideològic propi i desmarcat dels partits parlamentaristes. La massa neutra romanien a remolc d'iniciatives republicanes, més per impuls atàvic que per raonament conscient; tanmateix, a Catalunya, el sector republicà que des de bon començament tingué cura d'atreure's els treballadors serà el federal, sobretot després de la definició programàtica del 1894. Com veurem, la lluita federal, també sensibilitzada pels problemes laborals, seguirà camins ben diferents al reformisme, i no esdevindrà suport real de les plataformes d'aquest.

8. CASTERAS, R. *Actitudes de los sectores catalanes en la conjuntura de 1880*. Barcelona (1985). Pel que fa a la Comissió, PALACIO MORENA, J.I. *La institucionalización de la reforma social en España. La Comisión y el Instituto de Reformas Sociales*. Madrid, 1988.

9. Els prohoms de Barcelona, entre els quals s'ha de destacar el Marquès de Marianao, formaran la Junta d'Auxilis, com a provocació o disconformitat amb la significació de la Comissió de Reformes Socials. Recollit per CASTERAS, R. op. cit. pp.255.

L'acció directa anarquista planteja, al sistema dels torns, la famosa "qüestió social". Uns partits dinàstics cada cop més difícils de diferenciar en les seves postures, intenten, malgrat això, donar caire versemblant al bipartidisme imperant; ho feren prenent aquesta qüestió social, i les solucions per a resoldre-la, com a punt desllorigador -altres punts seran la posició davant l'Església i davant les qüestions nacionals-.

En aquest sentit, el partit liberal s'erigirà com a sector reformador, subsumint sota la seva òrbita les figures krausistes a què fèiem referència. En endavant, els liberals postularan una política d'incidència formativa en la classe obrera, mentre els conservadors s'aferrissaran a la via d'ordre. Cal aclarir que les diferències entre ambdós partits eren de forma, llevat del sector democràtic encapçalat per Canalejas, sincerament progressista i krausista ell mateix.

L'abril de 1902, després de la vaga general dels mesos anteriors, Canalejas, ministre del govern Sagasta, llegí al Congrés el projecte pel qual es crearia l'Institut del Treball¹⁰. Justificava la constitució d'aital organisme com a punt específic del posicionament liberal enfront dels "tristíssims" efectes de l'anarquisme. Cal -diu- abordar la qüestió social com s'abordaria l'extinció d'un incendi. Descarta la via repressiva -"no se pueden atacar precipitadamente los síntomas del mal"- i aposta, a continuació, per una via d'anàlisi profunda de la realitat social, un estudi científic que hi permeti una incidència efectiva. Ja hem dit que el mètode científic del moment és el qüestionari sociològic i, amb aquesta finalitat, l'Institut del Treball havia d'integrar en el seu si l'antiga Comissió de Reformes Socials.

La visió "europeista" de Canalejas resultava, tanmateix, massa avançada per als liberals del moment. El cap de la fracció democràtica dins el partit liberal i únic sustentador a la llarga de l'esperit reformista, pretenia assolir el model britànic, amb un sindicalisme d'estricta reivindicació laboral, i una desviació parlamentària de la ideologia obrera, la qual era cridada a participar-hi, prèvia formació educativa adient i harmònica amb el liberalisme¹¹. Tot això no tenint res a veure amb les postures polítiques imperants que veien en l'Institut de Treball un mitjà d'acció legal amb funció prioritàriament controladora des de pressupòsits de sotmetiment.

Friccions derivades d'aquesta disparitat de postures feren sortir Canalejas del Ministeri, amb una aurèola de "defensor de l'obrer" que es propagà entre els sectors proletaris no sindicalistes¹².

Efectivament, l'Institut de Reformes Socials, a despit de la seva puresa ideològica, naixerà l'any següent sota govern conservador, no gens sospitós de

10. *Diario del Comercio. Organ de la fracción monerista a Tarragona.* (16-IV-1902).

11. *Ibidem*, (26-I-1902). Recordem que Canalejas i Montero Ríos encapçalen entre 1905 i 1912 la fracció democràtica del partit liberal, única sustentadora del reformisme, que acabarà formant coalició amb el Partit Reformista de Melquíades Álvarez, procedent aquest del republicanisme unitari.

12. Així ho recollia *Diario del Comercio* (24-VI-1902), amb motiu del viatge de Canalejas a Catalunya.

sensibilitat social. Tindrà com a competències l'estudi informatiu de les condicions de treball que convingui modificar; la vigilància en el compliment de les lleis laborals; el resseguiment, mitjançant enquesta, de les condicions de vida obrera -producció, mercat de treball, preus, salaris, vagues-, i la canalització dels mitjans per millorar la condició intel·lectual del proletariat -Biblioteques Populars-. L'Institut de Reformes Socials confeccionava un model de qüestionari per tal que les respectives Junes Locals requerissin, a través d'ell, la informació dels diferents sectors implicats. Aquesta informació, malgrat les reticències que presidiren la seva obtenció, només ens aproxima al funcionament de l'Institut, sinó que constitueix una eina de treball valuosa per copsar la realitat social del moment, les condicions de vida obrera i també les postures no ideològiques dels treballadors¹³.

13. A través de la informació del FRS a què hem alludit, podem resseguir, per exemple, la cronologia de les vagues a Tarragona entre 1900 i 1925, data, ofici i motiu també informes sobre l'atur a la ciutat entre 1914 i 1921 -incomplets-; les multes per infracció de lleis laborals entre 1904 i 1919 -rams més reacis a complir-les, instàncies dels treballadors denunciant-hi abusos, inspeccions-; bases de reglamentació de treball en diverses indústries locals (1901-26, incomplets); formació de la Biblioteca Obrera i funcionament entre 1910 i 1928, etc. Els buits d'informació quantitativa queden compensats amb escreix amb la valoració subjectiva que les diferents instàncies i decisions preses ens proporcionen sobre les actituds locals en matèria social. A tall d'exemple, sistematitzem a continuació les dades referides als integrants dels diferents sectors econòmics de la ciutat:

PATRONS

OFICI	1904	1908	1910	1919	1923	1925
Perruquers	21		25	28		
Paletes	22	16	16			
Escombrers	11					
Lliga forners		35/21				
Pintors		15				
Fusters		8	8	16		
Adroguers					42	
As. Patronal					86	80
C. Industrial				151		246

OBRERS

OFICI	1904	1908	1910	1914	1919	1923	1925
Peons	409	120	24	511			
Boters	162	153	89	101			
Paletes	83	42	78	170			
Marítima	131				111/87	82(UGT)	23
Fusters	43	44	41		69		
Tipògrafs	34		35	46	77	61	145
Ferrers	43				42/37	37	42
Semolers	15	18	18				
Camperols	42				12		
Barbers	19		27	34	35		
Escombrers	33				21	17	18
Sabaters	25		46	37	40		
Pintors	24	26	32	36		39	61
Picapedrers	24	14	15	15	13	18	
Forners	15		42				

El funcionament de les Junes Locals fou regulat l'agost del 1904, i successivament modificat en un sentit elitista -que invalidava "de facto" la seva teòrica composició paritària-, com també cada cop més detallat, per tal d'evitar l'apatia general que les diferents Circulars de l'Institut de Reformes Socials denunciaven. Això ens fa evident la necessitat que aquest organisme tingué d'omplir amb coercions legals allò que "de per se" s'hi trobava buit i mancat d'iniciatives pròpies¹⁴. Les atribucions de les Junes Locals reproduïen a nivell municipal les competències generals de l'Institut de Reformes Socials. Pel que fa a les Junes Provincials, tenien caràcter coordinador i consultiu, en la mesura que l'Institut centralitzava la informació rebuda i la sistematitzava com a eina de treball cara a les decisions de govern sobre el món del treball.

La creació de l'Institut no suscità polèmica a la societat del moment, per a la major part de la qual el Reial Decret que constituïa aquest organisme passà desapercebut. Tots els corrents polítics el van acceptar -fet constatat a l'hora de formar-se les Junes-, la qual cosa no implica que assumissin la raó o l'esperit que l'informava. No es tracta tant de que no rebés un suport efectiu, sinó de rebre precisament la mateixa deferència indiferent que entornava la major part de les iniciatives governamentals. Si atenem la panoràmica catalana del 1903, any de la seva fundació i també any caracteritzat per fortes lluites sindicals a Barcelona, podem distingir, tanmateix, matisos. Allò que resulta evident és que cap partit va considerar la qüestió social solucionada, ni tampoc va dipositar cap mena d'esperança en la funció harmonitzadora de l'Institut, que va néixer mort. Aquest fet es veié afavorit per dues causes: d'una banda, les mateixes vacil·lacions de les primeres Junes, que no prenen decisions efectives davant els conflictes¹⁵; de

14. *Butlletí Oficial de la Província* (BOP) (9-VIII-1904). Mitjançant aquesta R.O. se supera la típica configuració de les Junes Locals en la seva anterior regulació de 9-VI-1900. Se'n construiran en el lloc on hi hagin associacions de patrons i obrers, i seran integrades per l'alcalde, un rector, el metge municipal, i un nombre igual de patrons i obrers no superior a sis vocals. El secretari s'elegirà entre els vocals. Manté les seves funcions per quatre anys, renovable cada dos a la meitat. Alhora, els gremis de patrons i obrers elegiran els vocals suplents per a la Junta Provincial. Aquesta estarà integrada pels representants de les Junes Locals, a més d'un vocal tècnic i un membre de l'Acadèmia de Medicina; és presidida pel Governador Civil i tindrà només caràcter consultiu. Els obrers seran pagats quan faltin al seu treball per causa de les reunions. Les despeses de qualsevol aniran a càrrec dels respectius pressupostos municipals o bé provincials. BOP (1-XII-1906): S'estableixen les condicions electorals de les Junes: servei de la localitat almenys per dos anys. L'1-IV-1906 una Circular de l'Institut de Reformes Socials decreta que la Inspecció de Treball quedi coordinada amb les Junes. L'Inspector, del qual es requereix independència de criteri, és nomenat pel ministre, a instàncies de l'Institut.

AL BOP (27-VI-1907) surt una R.O. regularitzant el funcionament de les Junes: cal que es reunixin una vegada al mes com a mínim, com també en endavant hauran de donar compte semestral a l'Institut de totes les incidències en la tasca portada a terme per elles. El *Diario de Tarragona* recull la R.O. de 13-I-1923, per la qual l'elecció de Junes es fa extensiva a tots els indrets, hi hagi o no associacions obreres i patronals.

l'altra, l'evolució política global, que continuava necessitant punts conflictius a l'entorn dels quals diferenciar postures i espais de poder. Si l'Institut de Reformes Socials no solucionava el problema, calia fer-lo caure en la mateixa òrbita d'ineficàcia que caracteritzava la resta d'organismes estatals, respectar-lo com a tal organisme, i aportar solucions pròpies. Tot seguit veurem la manera com, progressivament, el reformisme social quedà sense sustentadors¹⁶.

Pel que fa al republicanisme, l'any 1903 aconseguí integrar les seves diverses fraccions -llevat dels federals, que s'hi aveniren amb una gran ambigüetat- en la Unió Republicana. A Catalunya, aquest recel federal es veié accentuat per les postures progressivament nacionalistes del partit encapçalat per Vallès i Ribot, el qual, lògicament, no podia coincidir amb les postures centralistes de la branca possibilista. Rovira i Virgili, des de *La Avanzada*¹⁷, farà una dura crítica a la Unió, sobretot a Melquíades Álvarez, per la seva transigència amb la Monarquia -Álvarez és el pilar del reformisme republicà-. Les postures d'aquest diari, pel que fa a la qüestió social, seran de simpatia amb les reivindicacions obreres, fomentant la solidaritat de classe i també assumint de fet el paper de la Junta Local de Reformes Socials. A través de les columnes de premsa es portà a terme una campanya de denúncia dels abusos patronals, seguint així la trajectòria de "defensor del poble" que el republicanisme havia tingut, tot requerint de la Junta una solució immediata.

Per contrast, el sector neocatòlic també aspirava a aquesta posició de tutelatge sobre els problemes de l'obrer, posició que coincidia de fet amb la sustentada pels conservadors. Es donarà una progressiva confusió de conceptes: el liberal ja no serà més aquell demòcrata que lluità durant el segle XIX contra l'Antic Règim, sinó la branca "radical" de la Monarquia -evidentment a ulls conservadors-. Liberalisme i partit liberal seran objecte de fortes acusacions, tot atribuint-li la industrialització i, per tant, l'aparició distorsionadora de la classe obrera, com també la misèria inhumana d'aquesta. "*Cuando los partidos liberales hablan -dienen- no pueden hacer más que recomendar prudencia a los obreros y espíritu de transigencia a los patronos*"¹⁸. La solució efectiva, des del seu punt de vista, passa pel cristianisme, per l'Acció Catòlica.

Efectivament; els conservadors, sense atacar l'Institut de Reformes Socials, de fet menyspreen la seva funció harmonitzadora des de l'Estat, i es decanten per l'adoctrinament propi dels moviments d'acció catòlica, en un intent

15. A tall d'exemple: "Después de la larga discusión, la Junta convino en estudiar las reclamaciones que se vayan presentando hasta el viernes, esperando, entre tanto, alguna nueva aclaración respecto a la aplicación e interpretación del reglamento (de descans dominical)". *Diario de Tarragona* (13-IX-1904).

16. Per una visió general del reformisme, veure SUAREZ CORTINA, M. *El reformisme en España*. Madrid, 1986.

17. *La Avanzada* (26-IX-1903).

18. *La Cruz* (14-VIII-1903). Organ catòlic.

d'informar d'esperit cristià qualsevol iniciativa: a tall d'exemple, les activitats de l'Extensió Universitària a Tarragona es veuran impregnades de moralines religioses, allunyades de l'esperit laic que hauria de presidir les iniciatives en matèria social; o també que l'any 1907 es crea la Federació de l'Arquebisbat per a l'Acció Social, Federació integrada per conservadors i que progressivament assumirà, en concordància amb la Junta Local de Reformes Socials, qüestions d'ensenyament per a obrers, cicles de conferències o creació d'entitats mutualistes¹⁹. Aquesta paulatina identificació entre Acció Catòlica i Junta, cal destacar-la ara, perquè tindrà efectes importants a nivell general més tard. Ho deixem apuntat.

Els liberals, per part seva, inicien el 1903 una campanya de desprestigi contra Maura, campanya que secundan les fraccions republicanes no federals. Moret, en el Banquet dels Liberals d'Astúries, reconeix la importància del sindicalisme com a fenomen europeu inobviable alhora que acusa Maura de voler desconèixer la realitat social del país, de desconsiderar els conflictes i opinions proletàries, optant per la via repressiva²⁰. Més significativa encara és la intervenció de Cañellas al Senat, l'any 1904. Cañellas és liberal, Senador per Tarragona adscrit a la fracció monerista, i la seva intervenció gira a l'entorn de la Llei sobre repressió de l'anarquisme presentada per Maura a la Càmera. El seu discurs és significatiu perquè hi denuncia la manera com el sistema restauracionista s'ha vingut desenvolupant. Des del seu punt de vista -proper a Canalejas- les lleis socials vigents, i els organismes constituïts per vetllar-les, són prou efectius sense necessitat de la via repressiva. Acusa el Govern de decantar-se per la via fàcil de la coerció, sense pel contrari preocupar-se de garantir el correcte funcionament d'allò creat²¹. Creiem que aquesta idea resumeix a la perfecció la contradicció entre l'Institut de Reformes Socials com a plataforma i l'avortament de les seves funcions des de tots els fronts.

Pel que fa a les associacions obreres no combatives -que són les que coneixem de manera directa per les fonts-, cal dir que reberen la formació de l'Institut de Reformes Socials com a mesura directament encaminada a afavorir el treballador. En els seus escrits de denúncia adreçats a la Junta Local, aquesta és anomenada "*Junta defensora de la clase obrera*", l'exhorten a ser rigorosa per així guanyar-se el respecte de la patronal, o bé n'apunten l'esperit del legislador amb la confiança que la Junta ho faci seu²². La Federació Obrera Local, controlada pel socialisme ugetista, participa de forma activa en les primeres activitats de la Junta. Tanmateix, aquestes expectatives no trigaren a veure's defraudades, com ho veurem més endavant.

19. *Heraldo de Tarragona*, febrer-març del 1905. Organ dels conservadors.

20. *Diario de Tarragona*, (12-VIII-1904). Organ del partit liberal.

21. *Diario del Comercio*, (10-XII-1904).

22. AHMT.FRS. Instàncies de la Societat de Forners (UGT), i Escombrers durant els anys 1903, 1906 i 1918.

La panoràmica política dibuixada és, en resum, la següent: els federals es decanten per un moviment obrer autònom, susceptible de trobar un punt d'aliança amb ells mateixos; la resta de republicans anuncien una postura transigent i s'apropen als liberals; ambdós, per oposició a Maura, conflueixen en unes postures reformistes que, a nivell social, passen per l'harmonització de capital i treball; els conservadors, per part seva, es decanten per la via repressiva o bé per l'acció catòlica com a mitjà d'incidència social. Si la tasca de l'Institut de Reformes Socials havia de ser sustentada per algú, aquest era, evidentment, el partit liberal. I el partit liberal, també amb tota evidència, bandejarà el compromís.

Moret accedeix al poder l'any 1905; el desembre, té lloc la discussió dels pressupostos de l'Estat cara a l'any vinent. En el marc d'aquesta discussió, Nogués -diputat republicà tarragoní- interpel·la el govern sobre la qüestió social, i pregunta què s'ha fet d'antigues postures sobre el tema, quan és obvi que la partida dels pressupostos destinada a acció social no garanteix la seva efectivitat. Moret respon amb una declaració de bones intencions, i declara que l'Estat no pot assumir un règim d'assegurances ampli, que aquestes han de ser proporcionades per entitats particulars²³. Amb això, el partit liberal demostrava idèntica posició que els conservadors, i renegava del liberalisme no doctrinari, com també de la funció de l'Estat en matèria social.

Seria absurd atribuir a aquesta discussió parlamentària el punt d'inflexió; és només indicatiu del viratge moretista en un sentit clarament burocràtic, que afecta a totes les seves postures polítiques, i que divideix el moviment liberal d'una forma explícita entre la branca governamental i la democràtica de Montero Ríos i Canalejas. La burocratització de l'Institut de Reformes Socials és una conseqüència d'una postura global, quan l'esperit que podria donar-li alguna validesa deixa de tenir accés al poder. Remarquem, però, el caràcter global del viratge, perquè l'Institut per ell mateix mai no va erigir-se en un organisme prou important que justificés una atenció especial per part de cap Govern de la Restauració. Potser aquesta ja és una explicació de la seva ineficàcia real.

Alfredo Calderón, republicà unionista i transigent fins aleshores, es dol de la capacitat fagocitadora del sistema, que anul·la qualsevol possibilitat de transformació des de dins; posa per tant en entredit la via possibilista, recollint així el sentiment de la major part de les fraccions republicanes, que comencen el seu allunyament definitiu de la Monarquia²⁴. Pel que fa al moviment obrer, el republicanisme adoptarà la via radical de Lerroux, o bé federal, que tradueix la justícia social en una legislació transformadora clarament allunyada de l'Institut: reforma agrària, mínimum salarial, convenis col·lectius, assegurances estatals, reglamentació de les hores de treball, i, en aquesta línia, totes aquelles iniciatives

23. *Diario de Tarragona*, (15-XII-1905).

24. *La Justicia* (16-VI-1905). Organ republicà.

25. *Tarragona Federal* (1-V-1914).

jurídiques pròpies d'un Estat democràticament avançat²⁵.

Els obrers també s'allunyen de la política seguida per la Monarquia. L'any 1906, la festa del Primer de Maig a Tarragona adopta un inesperat to bel·ligerant, en paraules de Floresví, socialista integrat de la Junta Local de Reformes Socials. Floresví s'adreça als seus companys tot recomenant-los desconfiança respecte de les idees avançades de la burgesia, idees que només s'argumenten com a mampara que amagui el desig real de sotmetre la classe treballadora²⁶. Per part seva, la Societat d'Obrers Forners d'UGT, aquella que havia titllat la Junta Local de Reformes Socials com a defensora de l'obrer, se li adreça aquest mateix any i es dol del desprestigi de l'Autoritat a causa de la negligència que aquesta ha demostrat a l'hora d'acomplir el seu comiat: *"Esta ciudad es una de las pocas excepciones que existen en España, para desgracia de todos, en la que no se cumple la ley (descans dominical) dictada para su cumplimiento y no para infringirla"*²⁷.

Hem de matisar l'afirmació "Una de las pocas excepciones ..." ja que tot sembla indicar que l'excepció va ser la norma. Bona mostra d'això són les repetides Circulars que l'Institut dirigeix a totes les Juntes de l'Estat, on se'ls recorda la importància del fet que compleixen amb les seves funcions d'una manera correcta, tot just per la seva condició d'enllaç entre la llei i els obrers per ella protegits. O bé les R.O. regulant detalladament el funcionament de les Juntes, amb text previ on se li recordava l'obligació d'informar l'Institut. El caràcter general d'aquestes amonestacions ens fa pensar en una estesa apatia, bé que la Junta Local de Tarragona rebrà condemnes i denúncies particulars que tampoc cal obviar²⁸.

Si realment en un principi va existir un esperit krausista en la concepció de l'Institut de Reformes Socials, aquest ha desaparegut durant la primera dècada del seu funcionament. A partir del 1907, només la fracció democràtica del partit liberal, encapçalada per Montero Ríos i el també krausista Canalejas, podria mantenir encara els principis qüestionadors del liberalisme doctrinari que donaren pas a iniciatives com l'Institut.

El primer llegeix al Senat, l'any 1905, el programa d'aquesta fracció que, pel que fa a la qüestió social, propugna la incorporació del proletariat al sistema parlamentari, prèvia educació de la masa, i això, com és evident, dins el més estricte esperit inicial de l'Institut. Canalejas, per part seva, al seu discurs d'entrada a la Reial Acadèmia de Jurisprudència, advoca per un liberalisme social i higienista²⁹. Però els demòcrates no accediren al poder fins la caiguda maurista posterior a la Setmana Tràgica.

26. *Diario del Comercio*, (2-V-1906).

27. AHMT. FRS (31-VII-1906).

28. Ibidem. Aquest sentit tenen, per exemple, les Circulars que l'Institut i el Govern Civil adrecen a la Junta, comminant-la a complir les seves tasques i a no interpretar la llei de forma arbitrària: (23-VI-1906; 30-XII-1912; 4-VIII-1915).

29. *Diario del Comercio*, abril-juny del 1905.

Un seguit d'articles de Canalejas apareguts l'any 1912 a *Diario Universal*, ens mostren les idees que defensava aquesta fracció ara governant, idees que la mort del seu representant màxim, aquell mateix any, trencà en favor d'un partit liberal funcionalista. Canalejas hi assumeix les despeses derivades d'una reforma social efectiva, perquè resulta evident que la "*política social, la política democràtica, resulta siempre cara*". Tanmateix, cal assolir-la, cal assolir el model britànic de l'"standard of life", és a dir, garantir un nivell de vida al conjunt de la població, que vagi en favor del mercat consumidor i també de l'harmonia social. Opina que aquesta política ha de ser sustentada des de baix, per les corporacions municipals, les institucions socials i de crèdit i la premsa, com a única via de fer efectives les iniciatives de l'Estat en la matèria. Des del seu punt de vista, una vaga és el màxim exponent del fracàs d'un Estat que ha de conciliar les parts en Litigi. L'Estat ha d'aconseguir que la patronal vegi en l'obrer un ésser jurídic i lliure, en tant l'obrer s'ha de convèncer que forma part d'un cos social, cos que cal respectar en la seva disciplina orgànica³⁰.

Canalejas fa reviure un esperit que no pogué portar a terme. La realitat és que entre 1904 i 1910 l'Institut de Reformes Socials havia estat assaltat, "de facto", per fraccions polítiques burocratitzants que conferiren a aquest organisme un caràcter tecnocràtic irrevocable fins la seva desaparició. Les seves funcions socials -conferències, ensenyament per a obrers- foren assumides per l'Acció Catòlica, mentre les Junes Locals només intentaven arbitrar conflictes i imposaven multes per infracció de les lleis laborals -sobretot les referides a descans dominical (1904), treball de menors (1900) i jornada de vuit hores (1919)-, o bé repartien qüestionaris que no eren contestats. La mesura adoptada per l'Institut, en el sentit de nomenar Inspectors de Vigilància independents de la Junta -però al seu servei- l'any 1906, es veié neutralitzada per la manca de personal, i per la col.laboració dubtosa de uns agents municipals controlats pels municipis amb alcaldes de Reial Ordre, és a dir, dinàstics. L'obligatorietat de remetre a l'Institut informació semestral sobre les activitats de les Junes Locals de Reformes Socials serà, així mateix, negligida per manca d'una instància coercitiva o d'una legislació penal que donés suport a l'Institut, condemnant els industrials que no hi col.laboressin a l'hora de respondre els qüestionaris. Així, les enquestes sobre el treball de menors passades per la Junta de Tarragona el 1912, o bé les referides a l'atur el 1918, no van ser omplertes, amb la indiferent impotència dels responsables, que no prengueren cap mesura davant el fet. Seran les vagues generals aquelles que imposin una inflexió a la política social del moment, la qual cosa resumeix l'absolut fracàs de l'Institut.

Paral·lelament, les entitats econòmiques intenten accedir a les Junes, o bé imposar-hi un control; l'Assemblea de Cambrers de Comerç del 1904 demanarà al Govern la reforma dels Reials Decrets de Constitució de l'Institut de

30. *Diario de Tarragona* (24/27-VIII-1912).

Reformes Socials i de les seves Junes, en un sentit d'obertura a la representació innata de les Cambres³¹, o bé els organismes oficials pressionaran l'elecció dels vocals de la patronal a la Junta³², que cada cop amb més freqüència seran ocupades per elements de significació política sospitosa d'intervencionisme partidista.

A l'entorn de la Primera Guerra Mundial les tasques de les Junes es limiten a seguir al peu de la lletra la legislació del moment, constituint-se innombrables Comissions a l'efecte que delegaven totes les seves funcions en l'Ajuntament o el Govern Civil i que buidaven de contingut les lleis. La intervenció directa de les Autoritats allí on hauria d'haver-hi intervingut la Junta creada a tal fi donava a les mesures adoptades un caràcter paternalista i discontinuu, allunyat d'un programa social coherent que garantís unes millores generals i reals. Es reproduïa el corpus jurídic amb la mateixa mimesi inconsistent que caracteritzava els pactes electorals o les postures polítiques, sense un aparell crític que donés consistència a les activitats. Exemples d'aquesta mimesi legislativa els trobarem a l'hora de constituir-se les Junes per Mendicitat, Protecció de la Infància, Construcció de Cases Barates, formació dels Tribunals Industrials o de les Borses de Treball, tot això sense cap incidència real a la societat.

D'altra banda, l'Acció Catòlica estenia com a contingut doctrinal de l'Institut i venia a omplir el buit ideològic que el reformisme ja no podia assolir. A tall d'exemple, tenim el funcionament de l'Institut Nacional de Previsió, lligat al de Reformes Socials, que dona suport explícit, en cada localitat, a la fundació de centres d'estalvi per a obrers que seran monopolitzats per la Caixa de Pensions; un cop més, l'acció de l'Estat es veu subsumida per organitzacions particulars de tendència religiosa.

Mentrestant, el sindicalisme, sobretot amb la crisi posterior a l'any 1917, s'enfrontava obertament al sistema, i l'amenaçava sense possibilitat d'harmonització. Els obrers buscaven expressar-se a través d'òrgans propis, i acudien a la vaga sense confiar en els arbitratges paternalistes d'altres temps. La via del reformisme, possible només en el marc d'una societat estructuralment integrada, factible en un context de progrés global que permeti assumir els costos socials del desenvolupament, demostrava la seva inviabilitat a l'Estat espanyol. El fracàs del reformisme social és un exponent emmarcable en la crisi general de les vies possibilistes intentades durant la Restauració, des de les "revolucions des de dalt" fins els governs de concentració.

L'any 1919 són fundades les Comissions Mixtes de Treball, precedents directes dels Comitès Paritaris propis del corporativisme social que caracteritzà la Dictadura de Primo de Rivera³³. El text previ que n'argumenta la necessitat,

31. *Diario de Tarragona* (3-V-1904).

32. AHMT. FRS (3-IV-1919).

33. BOP (18-X-1919).

text doctrinal de la Reial Ordre per la qual aquestes Comissions són creades, recull el reconeixement de la nova situació: allò que l'agitació obrera demostra és que els temps patriarcals d'harmonització basada en conceptes cristians ja no té cap sentit; el patró esdevé anònim i es troba cada cop més deslligat del seu operari; el maquinisme trenca antigues estructures gremials, perdurables en la inèrcia mental dels tallers industrials; les relacions de treball són fets jurídics que ja no guarden relació amb lligams efectius, en tant l'obrer es desempallega del tutelatge i es polititza.

L'organització proletària es veu contestada amb l'organització patronal, cada cop més tendent a intervenir en qüestions laborals, a constituir-se en mitjà de resistència empresarial contra les reivindicacions obreres, i a actuar amb mitjans contundents al marge de l'harmonització oficial. El procés barceloní en aquest sentit és prou conegut, si bé afecta al conjunt de la patronal espanyola, federada en la Confederació Patronal³⁴.

A l'entorn dels anys 20, ni obrers ni patrons es trobaven ja en aquella antiga disposició tolerant. Si el 1907, per exemple, es funda a Tarragona l'Associació de Patrons i Obrers³⁵, amb la finalitat de trobar una via de cordialitat a l'hora de resoldre els problemes laborals i de previsió, el 1919-20 aquells mateixos industrials estaran integrats a la Federació Patronal Espanyola, de postures clarament reaccionàries en matèria social, mentre la Federació Obrera Local experimenta un viratge anarquitzeu que, finalment, no reeixí. La crisi econòmica posterior a la Primera Guerra Mundial feia difícil la col·laboració. Fins i tot en comarques tradicionalment tranquil·les, dominades per moviments de caràcter mutualista o fins i tot de signe catòlic -Patronat de l'Obrer, CONCA-, trobarem agitació proletària i violència puntual contra els patrons que han acomiadat obrers. Els mateixos patrons de l'Associació esmentada, signaren ara -1920- una instància adreçada al Ministre de la Governació, on, sense distinció d'ideologies, se li demanava l'adopció de mesures dràstiques contra un moviment obrer que amenaçava la tranquil·litat habitual a la zona³⁶. El cas tarragoní il·lustra l'exasperació progressiva dels sectors populars, malgrat la tradició d'ordre que sempre els havia caracteritzat. Que finalment l'ordre se imposés, gairebé no té importància: en aquest cas, les zones conflictives superaven, per població obrera, qualsevol previsió governamental d'ordre. En definitiva, és aquesta realitat la que acaba superposant-se a l'oficialitat i a les "transformacions per Decret", tot rebutjant la política gestual i reclamant solucions efectives.

L'Institut de Reformes Socials amb prou feines va actuar entre 1920 i

34. "Tendencia patronal a agruparse con fines de intervención laboral, dada la oleada creciente de resistencia obrera" ...resenyat per la CAMBRA OFICIAL DE COMERC, INDUSTRIA I NAVEGACIO DE TARRAGONA *Vida econòmica de la Provincia de Tarragona*. 1920-21. Reus, 1923. pp.380 i ss.

35. *Estatuts*. Tarragona, Tipografia Llorens, Gibert i Cabré, 1907.

36. Arxiu Històric Nacional de Madrid. Fons de Governació, Sèrie A. Instàncies del 20-V-1920 i 14-XII-1920.

1923; no ho va fer, almenys, en un sentit d'arbitratge o garantia legal. Les lleis i els seus organismes no podien controlar l'exacerbació de la conflictivitat, empaitada ara per l'exemple -pel model romàntic en realitat- rus, i també per aquest actuar al marge de la llei que porta al pistolerisme, al lock-out o a la repressió sense embuts d'un Martínez Anido. Tot just, quan la realitat és la que s'imposa, només queden dues sortides: obrir-li pas dins la política i endegar un pla de transformacions profundes, o bé senzillament reprimir-la.

El cop d'Estat de Primo de Rivera va ser la sortida. Amb ell, l'Institut de Reformes Socials desapareix com a tal. El corporativisme social primoderivista n'assumirà els pressupòsits, però ja sota un organicisme desvirtuat i defensiu, basat fonamentalment en l'amotllament artificial de la realitat que es vol negar. La sortida "dura" de la Dictadura, pel que fa a la qüestió social, és la conseqüència inevitable del fracàs reformista; i el fracàs reformista, alhora, només pot ser explicat en termes de les greus contradiccions que envolten la societat espanyola, contradiccions insuperables a través de simples declaracions de bones intencions a la *Gaceta*.